

ARCHIWUM HISTORII MÓWIONEJ ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO — SPOŁECZNY PROJEKT OTWARTY

Idea stworzenia Archiwum Historii Mówionej Śląska Cieszyńskiego (AHMŚC) zrodziła się z potrzeby zebrania w jednym miejscu (realnym i cyfrowym) rezultatów prowadzonych przez nas projektów, a także materiałów powstałych w toku innych badań. Ma ono być zachętą do dalszych przedsięwzięć i zasobem, z którego zainteresowani mogliby korzystać do celów naukowych czy edukacyjnych. Nasza „gorączka archiwum” (Derida 2016) wynikała zatem z praktyki badawczej i chęci podzielenia się jej rezultatami, a także z idei dalszego poszerzania zebranych zasobów i dążenia do ich szerokiego oddziaływania.

Nasze dotychczasowe projekty realizowane na Śląsku Cieszyńskim były oparte na doświadczeniu badawczym, wiedzy metodologicznej oraz perspektywie teoretycznej wypracowanej przez jedną z nas (Grażynę Kubicę z Instytutu Socjologii UJ, Cieszyńską Ślązaczkę) połączonym z aktywizmem sektora pozarządowego i udziałem w feministycznych projektach historii mówionej drugiej (Aliny Doboszewskiej, twórczyni krakowskiej Fundacji Dobra Wola¹). W naszych projektach uczestniczyło też zmieniające się grono młodych badaczek i badaczy oraz aktywistek NGO-sów z Polski, Czech i Niemiec.

---

¹ Fundacja Dobra Wola od 2010 roku prowadzi projekty historii mówionej w Polsce, Ukrainie, Czechach i Słowacji. Alina Doboszevska obecnie jest także doktorantką w Instytucie Socjologii UJ.

PERSPEKTYWA TEORETYCZNA

Perspektywa badawcza, która przyświecała naszym projektom, została sformułowana we wstępie do książki *Śląskość i protestantyzm. Antropologiczne studia o Śląsku Cieszyńskim, proza, fotografia* (Kubica 2011). Autorce chodziło przede wszystkim o zerwanie z polonocentrycznym sposobem postrzegania Śląska Cieszyńskiego i ujmowaniem specyfiki tego kraju jedynie w kategoriach regionalizmu, co jest przyjmowanym bezrefleksyjnie założeniem, narzucanym badanej rzeczywistości. Zamiast tego postuluje posługiwanie się pojęciem śląskości jako kategorii kulturowej, opartym na teorii Ernesta Gellnera (1991). Autochtoniczną śląskość można bowiem widzieć jako Gellnerowską kulturę „dziką” rozwijającą się obok „ogrodowej” kultury polskiej (lub czeskiej, a dawniej — niemieckiej) upowszechnianej przez system edukacji i kulturę masową (Kubica 2011).

Jest to zatem perspektywa dowartościowująca śląskocięszyńską kulturę, a także starająca się łączyć przez prowadzenie badań po obu stronach granicy państwowej to, co rozdzielono w 1920 roku. Podejście to dostrzega również pluralizm kulturowy w przeszłości (w przemilczanym obecnie niemieckim dziedzictwie i pustce po Żydach), a także współcześnie — realizujący się głównie w wielowyznaniowości, będącej dobrym środowiskiem dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Jest to perspektywa doceniająca wartość głosu kobiet jako pełnoprawnych uczestniczek życia społecznego, mogących wypowiadać się w imieniu wspólnoty.

METODOLOGIA

Historia mówiona to dla nas przede wszystkim rejestrowanie opowieści o przeszłości z perspektywy konkretnego człowieka, jego lub jej doświadczenia i opinii; to rozmowa z tymi, którzy nie są słyszani (zwykłymi ludźmi, członkami mniejszości, kobietami); to pytanie o sprawy, które nie są podejmowane w dyskursie publicznym (życie codzienne, sprawy trudne i przemilczane czy uważane za nieistotne); to postrzeganie rozmówców jako narratorów opowiadających o swoich doświadczeniach ze swojej perspektywy. Rola badaczy polega na tym, żeby ich „uruchomić”, zapewnić uwagę i bezpieczną przestrzeń, sprzyjającą osobistej narracji, a przede wszystkim szacunek (zob. Chase 2009; Kurkowska-Budzan 2011).

Z uzyskanego w ten sposób materiału tworzymy filmy historii mówionej. Intencjonalnie rezygnujemy z języka dokumentalisty filmowego, żeby skupić się jedynie na wypowiedziach naszych rozmówczyń i stworzyć wielogłosową narrację (Kubica 2019).

DOTYCHCZASOWE PROJEKTY

— „Życie codzienne w cieniu granicy: doświadczenie kobiet w regionie podzielonym na pół. Śląsk Cieszyński”

Projekt prowadzony był we wrześniu 2013 roku przez Fundację Dobra Wola, we współpracy z organizacjami pozarządowymi Petrklíč help o.s. (Czeski Cieszyn) oraz MONAliesA e.V. (Lipsk). Dofinansowały go Europejska Sieć Pamięć i Solidarność (European Network Remembrance and Solidarity) oraz Fundacja WBK Bank Zachodni. Celem było poznanie historii dnia codziennego w kraju podzielonym granicą państwową, pod totalitarnymi reżimami, oraz edukacja historyczna młodzieży z terenu Śląska Cieszyńskiego w tym zakresie. W ramach projektu zrealizowanych zostało 13 filmowanych wywiadów biograficznych ze starszymi mieszkańcami zarówno polskiej, jak i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. Na ich podstawie powstał czterdziestominutowy film historii mówionej, którego językiem jest śląszczyzna: *Żywobyci przy granicy. Babski godki z obu stron Olzy* (z napisami polskimi, czeskimi, niemieckimi i angielskimi)². Oto fragment wstępu mówionego po śląsku, ilustrujący ideę tego projektu:

„Rzódndziły my z cieszyńskimi Ślónzoczkami, co się tu urodziły, jak jejich mamy a starki. O takich tukej prawióm, że sóm stela. Godały s nami szykowne gaździny, wygodane rechartorki, bibliotykorki, pocziorki, heklowaczki, aji jedna malyrka. Óny moc pamiyntajóm, co sie tu robiło: we wojne a nieskorzi. Opowiadały też o tej granicy: jako to była ostuda, ale jako ludzie se ś nióm dowali rade. Rzódndziły my też o babskich wiecach: o jedzyniu a o oblykaniu się po ślónsku. Mówiły my też o naszej pięknej cieszyński godce, że mómy jóm w zocy, ale sie traci. A to je isto piyrszy roz, jak ta naszo godka je rzeczóm filmu”.

— „Życie codzienne w cieniu granicy: postindustrialny pejzaż Śląska Cieszyńskiego”

Projekt prowadzony we współpracy z organizacją Petrklíč help, finansowany przez Departament Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej MSZ RP w ramach konkursu „Forum polsko-czeskie: wspieranie rozwoju stosunków polsko-czeskich 2014”. Po obu stronach granicy polsko-czeskiej przeprowadzono wywiady historii mówionej na temat pracy kobiet w przemyśle ciężkim. Badania dotyczyły zarówno osób, które pracowały w czasach PRL-u i CSRS, jak i młodych, obecnie zatrudnionych. Rozmówczyniami były mieszkanki Śląska Cieszyńskiego pochodzące z rodzin autochtonicznych. Zebrano 11 filmowanych wywiadów. Rezultatem projektu jest 40-

---

² Projekt ten został opisany i poddany refleksji; zob. Kubica 2016.

minutowy film historii mówionej *Żywobyci przy granicy. Babski godki o robocie we werkach* (napisy polskie, czeskie i angielskie) oraz scenariusz zajęć edukacyjnych z młodzieżą. Oto cytat ze wstępu do filmu:

„W 1920 roku, jak Ślůnsk Cieszyński podzielili na poły, tyn wjyncy przemysłowy kónsek z hawjyrniami a hutami prziszeł ku Czechosłowacyji, a tyn, kaj tych werków było mjyni — ku Polsce. Miyndzy wojnami tyn przemysł po obu strónach granice sie dźwigoł szumnie, a za czasów kómunistycznych — jeszcze wiyncy, bo władzy ogrómnie zoleżało na tym, coby przemysł był moderny, a tyn cijnżki był nejważniejszy. Jak brakło chłopów do roboty, to do werków zacзли brać teź baby. Za piyrszej wojny tak moc chłopów rukowało, że trzyniecki hamry bez babskij roboty by nie obstoły. W ustróńskim werku teź tak było za czasów kómunistycznych”.

ARCHIWUM HISTORII MÓWIONEJ ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO

Projekt finansowany w ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2017, priorytet Kultura Cyfrowa. Jego celem było utworzenie społecznego internetowego archiwum historii mówionej mieszkanek i mieszkańców regionu Śląska Cieszyńskiego po obu stronach granicy, udostępniającego zarówno relacje ustne, jak i materiały dokumentacyjne i archiwalne, a także informacje o innych zbiorach wywiadów narracyjnych dotyczących tego regionu.

Archiwa społeczne, z reguły tworzone w wyniku celowej aktywności organizacji pozarządowych lub organów samorządu lokalnego, oparte są na lokalnych stowarzyszeniach i grupach entuzjastów. Głównym zadaniem archiwistyki społecznej jest działanie na rzecz zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, a jej celem — zebranie, zabezpieczenie, zachowanie, opracowanie i dzielenie się materiałami należącymi do niepaństwowego zasobu archiwalnego. Twórcy archiwów społecznych wnoszą ogromny wkład w przywracanie i zachowanie pamięci: angażują społeczności lokalne w prace archiwalne, zachęcają do aktywnego zbierania materiałów, realizują projekty edukacyjne na podstawie zgromadzonych kolekcji. Zbierają zdjęcia, wspomnienia, zapisy audio i wideo, dokumenty życia społecznego i prywatnego. Archiwa społeczne często obejmują obszary pozostające poza zainteresowaniem archiwów państwowych, gromadzą informacje o życiu codziennym, lokalnej historii, ludziach z najbliższego otoczenia. Niektóre z tych archiwów, istniejące od wielu lat, zawierają znaczące zbiory. W ich tworzenie często angażują się amatorzy, którzy z czasem profesjonalizują swoje działania (Ziętal 2012).

W uprzednio prowadzonych, opisanych wyżej, projektach zostały zebrane wywiady biograficzne, z których jedynie niewielkie fragmenty wykorzystano w zrealizowanych filmach. Cały materiał trafił do AHMŚC, razem z kilkudziesięcioma nowymi wywiadami. Zostały one opracowane zgodnie ze standardami archiwistyki społecznej, wypracowanymi przez Ośrodek „Karta”³. Muzeum Ustrońskie im. Jana Jarockiego jest partnerem instytucjonalnym naszego projektu, ale współpracujemy też z kilkoma innymi instytucjami i stowarzyszeniami.

Poszerzanie zasobów rozpoczęliśmy od stworzenia grupy badawczej złożonej z osób zainteresowanych historią mówioną, zarówno doświadczonych badaczy i badaczek, jak i młodych adeptek i adeptów. Wykorzystaaliśmy w tym celu sieć naszych wcześniejszych kontaktów oraz współpracujących z nami instytucji. Później zorganizowałyśmy warsztaty historii mówionej, podczas których rozmawialiśmy o tym, jak prowadzić takie wywiady, dzieliliśmy się doświadczeniami z wcześniejszych projektów i zastanawialiśmy nad wyborem kolejnych tematów do badań. Uczestnicy i uczestniczki tej grupy badawczej poszukiwali rozmówców i prowadzili wywiady, opracowywali je pod kątem udostępnienia w archiwum, a także gromadzili inne materiały: archiwalia, zdjęcia i inne ślady przeszłości.

Po dyskusjach wybraliśmy następujące tematy, które wydały nam się ważne dla dokumentowania kulturowej specyfiki Śląska Cieszyńskiego:

— „Letnicy a my — babski godki o wynajmowaniu kwatyr”

Kilka górskich miejscowości na Śląsku Cieszyńskim już od drugiej połowy XIX wieku cieszyło się popularnością jako uzdrowiska i letniska: Ustroń, Jaworze, Wisła, Brenna, Istebna, Jaworzynka, Koniaków (mniej ich było po drugiej stronie Olzy). W miejscowościach tych powstawały pensjonaty, ale wielu letników wynajmowało też kwatery u miejscowych gazdów, a raczej gazdzin, bo to kobiety właśnie się tym zajmowały. To zderzenie różnych stylów życia, dwóch światów: miejskiego (niemieckiego, a później polskiego) oraz wiejskiego (lokalnego, śląskiego), było bardzo ciekawym zjawiskiem. Staraliśmy się prześledzić, jak ono wyglądało jeszcze przed wojną, później — w czasie PRL-u, a jak się przedstawia współcześnie. Jak działał system wynajmu? Skąd się brali owi letnicy? Co gospodyniom dawały te kontakty? Czego się uczyły od letników? A czego uczyły ich?

Uzyskaliśmy kilka bardzo ciekawych narracji na temat funkcjonowania pensjonatów w okresie międzywojennym i później, a także o emancy-

---

³ <http://www.archiwa.org/>

pacyjnym znaczeniu dla wiejskich rodzin (szczególnie dzieci) kontaktów z miejskim stylem życia reprezentowanym przez „letników”.

— „Niemcy i Austriacy na Śląsku Cieszyńskim dzisiaj — niewidoczna mniejszość”

„Za Austryje” — jak mówią autochtoni — kultura niemiecka była na Śląsku Cieszyńskim kulturą dominującą, a jej przedstawiciele mieli duży wkład w rozwój cywilizacyjny regionu i rządili nim politycznie. Dotyczyło to zwłaszcza tzw. niemieckiej wyspy językowej w Bielsku i okolicznych wsiach, a także Cieszyna i innych miast. Po drugiej wojnie światowej wskutek wyjazdów mniej lub bardziej przymusowych Niemcy i Austriacy zniknęli jako ważna grupa. Ponadto datująca się już od okresu międzywojennego polonizacja historii Śląska Cieszyńskiego spowodowała, że zanikła także pamięć o nich. A jednak niektórzy Niemcy i Austriacy tu zostali. Jak wyglądało ich życie? Czy czują się częścią tamtej tradycji? Jaka jest ich tożsamość obywatelska?

Chcieliśmy pozmawiać również z tymi, którzy wyjechali, ale czasami tu wracają. Niestety, mimo usilnych starań nie udało się nam znaleźć ani jednej osoby, która zgodziłaby się opowiedzieć przed kamerą o swoich niemieckich korzeniach lub tożsamości. Należy to łączyć z obecną sytuacją polityczną, która powoduje, że intensyfikacji uległ polski nacjonalizm i przedstawiciele innych opcji narodowych wołają na ten temat publicznie nie mówić.

— „Gwałtowne przeobrażenia krajobrazu kulturowego w zbiorowej pamięci Cieszyńskich Ślązaków”

Cały teren Śląska Cieszyńskiego (a szczególnie Zaolzie) podlegał intensywnej industrializacji, niektóre miejsca były później wysiedlane wskutek szkód górniczych. Krajobraz zmieniła także forsowna urbanizacja (Kaplicówka w Skoczowie) albo rozwój uzdrowisk (Zawodzie i Jaszowiec w Ustroniu). Chcieliśmy porozmawiać z ludźmi, którzy pamiętają jeszcze te miejsca sprzed radykalnych zmian i mogą o tym opowiedzieć. Przeprowadziliśmy tam kilka wywiadów na ten temat. Rozmówcy z nostalgią wspominali dawny krajobraz, ale jednocześnie doceniali zmiany, które przyniosła urbanizacja.

— „Świadkowie epoki” Wielu mieszkańców i mieszkanki Śląska Cieszyńskiego za sprawą wykonywanej profesji, pozycji społecznej i aktywności ma bogate doświadczenia zawodowe i pozazawodowe. Byli także świadkami przemian kulturowych i społecznych, którym ulegał ten kraj

w minionych okresach i którym ciągle ulega. Są ciekawymi ludźmi, interesującymi indywidualnościami, a także potrafią zajmująco opowiadać o swoich przeżyciach i obserwacjach zmieniającego się otoczenia.

Zarejestrowaliśmy kilkanaście wywiadów z osobami, które wywodzą się ze zróżnicowanych środowisk, na przykład: z grabarzem, urzędniczką pochodzącą z gospodarskiej rodziny, z ewangelicką teolożką pełniącą funkcję diakona, wiejską nauczycielką.

Inne projekty historii mówionej dotyczące Śląska Cieszyńskiego, które udało nam się zlokalizować, to:

— „Zaolzie w XX wieku” — projekt zrealizowany przez historyka Grzegorza Gałsiora dla Ośrodka „Karta”.

— „Dziadek z Wehrmachtu” projekt realizowany przez historyków: Karolinę Żłobecką i Marcina Jarzabka (część wywiadów była prowadzona na Śląsku Cieszyńskim). Wcześniej podobny projekt pt. „Rekruci” realizował Ośrodek „Karta”.

— Barbara Klich-Kluczewska, Dobrochna Kałwa, „*Codziennosc peryferyjna*” — *pamięć o PRL mieszkańców Ustronia — studium przypadku*, „Konteksty” 2011, nr 1, s. 57–64.

Staramy przejąć te materiały do AHMŚC (konsultacje w tym zakresie już trwają). Gromadzimy też informacje o innych przedsięwzięciach dokumentacyjnych, prowadzonych przez organizacje, instytucje i osoby prywatne z regionu, takich jak: filmy dokumentalne, wywiady, zbiory fotografii, bibliografie publikacji na temat kultury Śląska Cieszyńskiego.

Nadal jeszcze pozostaje niezrealizowany główny zaplanowany rezultat naszego projektu, czyli strona internetowa AHMŚC, która ma być powiązana ze stroną Muzeum Ustrońskiego. Przyczyną tego opóźnienia są planowane systemowe zmiany bazy elektronicznej Urzędu Miasta Ustroń i podległych mu instytucji. Na stronie internetowej AHMŚC znajdują się opisy wszystkich wywiadów, ich streszczenia (tzw. indeksacje) oraz fragmenty wideo i inne materiały wizualne. Osoby zainteresowane całością materiału mogą się z nim zapoznać w siedzibie Muzeum Ustrońskiego oraz Fundacji Dobra Wola w Krakowie, z zachowaniem procedur udostępniania zbiorów zawierających wrażliwe dane biograficzne oraz uwzględnieniem praw autorskich⁴.

Chcemy, by strona internetowa AHMŚC stała się zaczątkiem szerszego działania edukacyjnego skierowanego w stronę młodzieży, wykorzystującego nowe media jako środek przekazu obecnie najłatwiej trafiający do

⁴ Kontakt w sprawie udostępnienia zbiorów: dobrawola.fundacja@gmail.com.

młodego pokolenia. W tym celu zostały opracowane krótkie filmiki wykorzystujące zgromadzony materiał wzbogacony animacjami. Mamy nadzieję, że będą z nich korzystać nauczyciele i działacze kultury do prowadzenia własnych projektów z młodzieżą i poszerzania AHMŚC. Planujemy także realizację warsztatów w szkołach i placówkach kultury oraz działania teatralne za pomocą metod teatru społecznego na podstawie zebranych opowieści — byłyby to kolejny etap niniejszego projektu, realizowany w następnych latach.

Archiwum Historii Mówionej Śląska Cieszyńskiego nie jest zatem strukturą zamkniętą, ale zbiorem narracji i towarzyszących im materiałów, który będzie się poszerzał w różne strony, w zależności od zainteresowania badaczy i badaczek (mniej lub bardziej doświadczonych), działaczy i działaczek organizacji pozarządowych i sektora kultury, a także odbiorców i odbiorczyń (którzy mogą stać się badaczami). Mamy nadzieję, że zachowany będzie jego subwersywny charakter, czyli że znajdą się tam głównie głosy zwykłych ludzi mówiących o codzienności w jej języku (czyli po śląsku), a nie „ważnych” osób mówiących o „ważnych” sprawach z punktu widzenia narodowej pamięci.

BIBLIOGRAFIA

- Chase Susan E., 2009, *Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów*, w: Norman K. Denzin, Yvonne S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 15–56.
- Derrida Jacques, 2016, *Gorączka archiwum. Impresja freudowska*, tłum. Jakub Momro, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa.
- Gellner Ernest, 199, *Narody i nacjonalizm*, tłum. Teresa Hołówka, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Kubica Grażyna, 2011, *Śląskość i protestantyzm. Antropologiczne studia o Śląsku Cieszyńskim, proza, fotografia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kubica Grażyna, 2016, *How “Native” Is My “Native Anthropology”? Positionality and Reception of the Anthropologist’s Work in Her Own Community—A Reflexive Account*, „CARGO — Journal for Cultural and Social Anthropology”, nr 1–2, s. 1–22.
- Kubica Grażyna, 2019, *„Żywobyci przy granicy. Babski godki z obu stron Olzy” — o pewnym projekcie filmowej historii mówionej i jego „etnograficzności”*, „Konteksty” (w druku).
- Kurkowska-Budzan Marta, 2011, *Informator, świadek historii, narrator — kilka wątków epistemologicznych i etycznych oral history*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 1, s. 9–44.
- Ziętał Katarzyna (red.), 2012, *Archiwistyka społeczna*, Ośrodek KARTA, Warszawa.

GRAŻYNA KUBICA, ALINA DOBOSZEWSKA

Instytut Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego

grazyna.kubica-heller@uj.edu.pl; adoboszevska@gmail.com

THE ORAL HISTORY ARCHIVE OF CIESZYN SILESIA
—AN OPEN SOCIAL PROJECTGrażyna Kubica, Alina Doboszevska
(Jagiellonian University)

Abstract

This text concerns work connected with the organization of the Oral History Archive of Cieszyn Silesia [Archiwum Historii Mówionej Śląska Cieszyńskiego], an initiative combining academic research interests with the activism of the non-governmental sector. The archivization projects showcase the culture of Cieszyn Silesia on both sides of the national border dividing the region; they highlight the cultural pluralism of the past and the multi-faith nature of contemporary times. They also value women's voices. The methodology of the projects consists in filming narrative interviews addressing important issues agreed upon by the research collective. Two films of oral history were produced on the basis of the material acquired. The entire enterprise is part of the movement of establishing social archives to protect cultural heritage by retrieving and preserving social memory, activating local communities, and conducting educational activities about the collected materials.

Key words / słowa kluczowe

social archive / archiwum społeczne, oral history / historia mówiona, research into everyday life / badania codzienności, Cieszyn Silesia as a traditional society divided by a national border / Śląsk Cieszyński jako tradycyjna społeczność podzielona granicą państwową